İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SİYASAL: Journal of Political Sciences, 29(2):247–269

DOI: 10.26650/siyasal.2020.29.2.0096
http://jps.istanbul.edu.tr

SİYASAL: Journal of Political Sciences

Başvuru: 14.09.2020
Revizyon Talebi: 28.09.2020
Son Revizyon: 24.10.2020
Kabul: 26.10.2020
Online Yayın: 30.10.2020

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

"Sosyal Kaçakçılık": Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Tekellere Direniş

"Social Smuggling": Resistance to Monopolies in Early Republican Turkey

Murat Metinsoy[1]

Öz

Tekeller devletin ortaya çıktığı ilk dönemlerden yirminci yüzyıla dek yönetici sınıfların ekonomiyi ve siyaseti şekillendirmede kullandığı en önemli araçlardan biri oldu. Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyet'inde de tekel siyaseti yaygın olarak başvurulan bir uygulamaydı. Osmanlı'da genelde sultanların hazinesine gelir sağlama işlevi ağır basan tekeller, yirminci yüzyılın başında ve özellikle Cumhuriyet ile birlikte yerli üreticilerin himayesi ve modernleşme projeleri için kaynak yaratılması gibi roller üstlendi. Tekel siyasetinin bu yönü büyük ölçüde gün ışığına çıkarıldı. Öte yandan, tüketicilerin ve küçük üreticilerin tekel sistemine yönelik tepkileri çok az incelendi. Osmanlı'da tütün kaçakçılığı bağlamında tekellere direniş incelenmesine karşın, Cumhuriyet dönemine ilişkin bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu makale arşiv kaynakları ve gazeteler gibi birincil kaynaklardan yola çıkarak, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde dar gelirli tüketicilerin ve üreticilerin tekellere direnişini, küçük ölçekli kaçakçılık faaliyetleri üzerinden incelemektedir. Kaçakçılık addedilen faaliyetlerin çoğunun tekel sisteminin getirdiği kısıtlamalarla ve tekel ürünlerinin yüksek fiyatlarıyla başa çıkabilmek için dar gelirli üretici ve tüketicilerin başvurduğu bir mücadele aracı olduğunu öne sürmektedir. Kaçakçılığın, devleti modernleşme projeleri için ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşma konusunda sınırlandırarak ve tekel uygulamalarıyla ilgili tavizler vermeye zorlayarak, dar gelirli insanların devlet karşısında pazarlık gücünü artıran sosyal bir niteliği olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Devlet kapitalizmi, Tekeller, Dolaylı vergiler, Kaçakçılık, Kayıtdışı ekonomi, Tekellere direniş

Abstract

Monopolies were used by states and ruling classes in shaping economy and politics since the emergence of the first states. The Ottoman rulers and the Republican bureaucrats also applied to monopolies extensively. Whereas monopolies mostly funded the Ottoman sultans' treasuries, in the twentieth century the Young Turks started to use them to protect domestic producers and finance modernization projects. Although, these aspects have been examined in depth, social resistance to monopolies has been examined only in the Ottoman context. However, people's response to the Republican-era monopolies has barely been studied. This article, drawing on archival evidence and newspaper reports, examines the responses of consumers, producers and traders to monopolies in the form of smuggling in the early Republican era. It argues that most of what was called smuggling could actually be considered to be means of economic survival in the form of people's long-term practices against the restrictions on production and trade and against the high prices of monopoly goods. It shows that smuggling restricted the state's extractive capacity and forced the rulers to soften the restrictions and decrease the high taxes and prices. In this regard, this article argues that smuggling had a social aspect that increased the bargaining power of people.

Keywords

State-capitalism, Monopolies, Indirect taxes, Smuggling, Informal economy, Resistance to monopolies

1 **Sorumlu Yazar:** Murat Metinsoy (Doç. Dr.), İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: murat.metinsoy@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-6399-2014

Atıf: Metinsoy, M. (2020). "Sosyal Kaçakçılık": Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Tekellere Direniş. *SİYASAL: Journal of Political Sciences, 29*(2), 247–269. http://doi.org/10.26650/siyasal.2020.29.2.0096

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

Extended Summary

Neither monopolies nor resistance to them via smuggling were peculiar to Republican Turkey. In pre-modern states, monopolies financed states and their military campaigns. With the emergence of the modern state, they were used to support capital accumulation. Alongside taxes, monopolies were always the primary source of state revenues, even in Great Britain, the cradle of classical liberalism. In the Ottoman Empire, monopolies were used to enrich the sultans' treasury. In the 20th century, the Young Turks used them to create a Muslim-Turkish bourgeoisie and generate revenues for state centralization and bureaucratic reform.

The collapse of the Ottoman Empire in World War I culminated in the emergence of the Republic of Turkey. The new Turkish state embarked on several cultural, economic and political modernization projects. All of these projects were financed largely through taxes and state monopolies, which weighed heavily on low-income groups. The government monopolized the production and trade of items such as salt, tobacco, cigarettes and cigarette papers, alcoholic beverages, matches, and lighters. Meanwhile, the government sold monopoly-like licenses to a limited number of textile and sugar companies and established public sugar and textile enterprises that had monopoly status. The autonomous monopoly directorates established during the 1920s were merged in the Monopoly Administration General Directorate in 1932 under the Customs and Monopolies Ministry.

The republican state enjoyed huge revenues from monopolies, which, on average, yielded about 14 percent of the total state income during this period. These revenues were vital to industrialization and infrastructure projects such as railway construction and state enterprises. On the other hand, the use of state monopolies as a form of indirect taxation was a painful blow to a large number of producers, traders, and consumers of the items subjected to the monopoly. Restricting and even preventing free production, trade and consumption of these items and serving the commercialization of the rural economy, monopolies jeopardized many people's livelihoods.

Accordingly, the monopolies spurred the resistance of consumers, producers and traders in the form of smuggling. Smuggling was the illegal production and trade of items monopolized by the state and licensed companies. The production and trade of contraband items were peculiar neither to Turkey nor to the Republican era. It was a long-standing phenomenon that had already emerged in other places and during previous centuries as a response to strict tax regimens. During the early Republic, the more the state intervened in people's economic affairs through monopolies, the faster the smuggling spread. The scale of smuggling can be seen in historical records, most of which are reports on smugglers captured by security forces. There were many more who were uncaught.

Smuggling was not monopolized by the big smuggling bands making big fortunes via organized and large-scale activities. It functioned mostly as a survival method for peasants and had such a social dimension that I prefer to call it "social smuggling," similar to Hobsbawm's notion of "social banditry." It was an informal web of daily transactions, involving untaxed goods, in which the great majority of the population engaged as producers, traders, or consumers. This largely make-shift economy for the low-income masses was made up of many small-scale tobacco cultivators as well as cigarette and

tobacco traders who were discontented with the exploitation and restrictions imposed by the monopolies. Thus they continued to produce and trade tobacco and cigarettes illegally. People also challenged the monopolies. Thus they monopoly's beverages by producing wine or distilling rakı illegally. A great part of salt smuggling was carried out on a small scale by peasants for their own personal use. Many people would spin ropes, weave fabrics, sew clothes, and trade them in local markets free from taxation. Perhaps the most important items coming from the neighboring countries were cheaper sugar and fabrics, which had a huge market throughout Anatolia.

In all respects, social smuggling was a life-improving activity that contested high monopoly prices and property rights. However, for the ruling circles, it fell into the category of crime against property. Therefore, the government initially fought against it in coercive ways. Special courts were established against smuggling. An anti-smuggling law was enacted in 1927. When it proved to be ineffective, it was amended in 1929, 1932, and 1938. Smuggling was stigmatized as grave crime and even an act of treason.

When these measures fell short, the government resorted to economic recipes, reducing prices and custom duties or softening the restrictions on production and trade. This was the bargaining impact of smuggling. It served low-income consumers, producers and traders by providing consumers with cheaper and more useful alternatives and by curbing the limitations wrought by monopolies on producers and traders. Hence, smuggling, along with the slowdown of the international trade and overall collapse in prices, played a role in the decline of monopoly revenues by an average of 24 percent during the period. That is, the resources the government extracted through monopolies to assign to its modernization projects remained below expected levels. This was one of the Achilles' heels of the new Republican state, which limited the modernization projects.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tekel Siyaseti

Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin kurumsallaştığı ve modern ulus-devlet inşasının gerçekleştiği 1920'lerde ve 1930'larda, devletin topluma müdahalesi arttı. Özel teşebbüsün zayıflığı, sanayinin neredeyse olmaması ve altyapının gördüğü hasar, Cumhuriyet'in ekonomiye doğrudan müdahalesini kaçınılmaz kılıyordu. Üstüne üstlük, 1929'da dünya çapında yüzyılın en büyük iktisadi krizi yaşandı. Kriz, 1930'lar boyunca toplumsal ve siyasi alanı da yörüngesine alarak bir Büyük Buhran'a dönüştü. Buhran sadece Türkiye'yi değil, liberal Batılı devletleri bile ekonomiye kapsamlı müdahalelere zorladı (Hobsbawm, 1994: 109-142). Cumhuriyet devleti ayrıca geniş çaplı modernleşme ve ulus-devlet inşası projelerine girişmişti. Tüm bunlar geniş kaynaklar yaratılmasını gerektiriyordu. Bu amaçla doğrudan vergilerin yanında, dolaylı vergilendirme yöntemine de başvuruldu. Bu yöntemlerden en önemlisiyse tekellerdi.

Tekel uygulaması kuşkusuz Cumhuriyetin yeniliklerinden biri değildi. Tekeller antik çağ imparatorluklarından modern monarşilere kadar en önemli kaynak yaratma aracıydı. Erken modern dönemde gerek imparatorluk hazinelerinin gerekse kapitalizmin büyümesinde kullanıldı. Tekellerin bir başka fonksiyonu mülkiyet haklarının yeniden yapılandırılmasıydı. Daha önce özgürce kullanılan doğal kaynakların metalaştırılmasında ve piyasalaşma sürecinde tekeller önemli rol oynayacaktı. (Hill, 1982: 27-35, 103; Dobb, 1946: 114-122).

Osmanlı İmparatorluğu'nda daha başından itibaren tekel ya da o dönemki ifadesiyle "yed-i vahid," (yed: el; vahid: tek) sistemi içinde "inhisar"lar, yani belirli iktisadi faaliyetlerin kayıt altına alınarak belirli tacirlere veya üreticilere ruhsatla hasr edilmesi uygulaması, devletin en büyük gelir kaynaklarındandı (Genç, 2013: 378-83). On dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru İmparatorluğun dış borçlarını ödeyemez hale gelmesiyle, 1881'de devletin ve ülkenin iktisadi faaliyetleri, özellikle tekellerin işletilmesi ve gelirleri borç ödemeleri karşılığında Avrupalı devletlere ve şirketlere bırakılmıştı. Osmanlı'nın vergi kaynağı olan ve inhisar uygulamasına tabi pek çok sektörden alınan vergiler Osmanlının borçlarına karşılık Düyun-u Umumiye denetimine bırakıldı. Bu kurum, söz konusu kaynakları ya doğrudan işletti ya da yabancı şirketlere ihale etti.

Cumhuriyet döneminde Düyun-u Umumiye'nin tekelleri yönetme ve vergi toplama yetkileri tamamen kaldırıldı. Ancak Lozan Antlaşması ile genç Cumhuriyet Osmanlı'nın borçlarının büyük bölümünü ödemeyi üstlenmişti. Bu anlamda Cumhuriyet devleti sadece kendi kapsamlı modernleşme projeleri için değil dış borçlar için de kaynak yaratmalıydı. Dolayısıyla tekel siyaseti yeni devlet tarafından daha da modernleştirilerek ve kurumsallaştırılarak devam ettirildi. Kimi yabancı tekeller kamulaştırıldı; kimisi ise yerli veya yabancı firmalara ihale edilerek devlet bütçesi için yeni kaynaklar yaratıldı. En verimli tekel olan tütün ve tütün ürünlerinin tekeliyse bunu elinde tutan Reji şirketi 1925'te satın alınarak devlete geçti ve 1925 ve 1930'daki kanunlarla kapsamlı bir tütün ve sigara tekeli kuruldu (Habib Edip, 1931: 5-6; Doğruel, 2000: 133).

Osmanlı döneminde belirli bir vergi karşığı üretilip pazarlanabilen alkollü içkiler 1926'da tekel idaresi altına alındı. Her tür ispirto, bira, rakı, şarap ve likör üretimi ve pazarlaması yeni kurulan İspirto ve Meşrubat-ı Küuliye İnhisarı Müdürlüğü'nün denetimine verildi (Doğruel, 2000: 144). Mevcut içki fabrikaları devletleştirildi. Hükümet ilk etapta alkollü içeceklerle ilgili tekeli İş Bankası ve Polonya menşeli Naçelna Organizaçya Şirketi'nin

kurduğu İspirto ve Meşrubat-ı Küuliye İnhisarı İşletme Türk Anonim Şirketi'ne devretmişti. Fakat şirket, kaçak üretimin rekabeti ve yüksek lisans bedelleri yüzünden iflas etti. Bir yıl sonra, 1927'de, hükümet alkol ve alkollü içkiler tekelini üzerine aldı. Bu arada, sınırlı sayıda özel şirkete lisans satışı devam etti (Karacık, 1944: 39).

Tuz ise Osmanlı'da tekel kapsamına alınmış hayati bir üründü. Önceleri tuzlalardan yararlanılması belirli bir harç ödemeye tabi olsa da, kapsamlı olarak ilk tuz tekeli 1862'de dış borçların ödenmesi amacıyla kuruldu ve devletin iflasıyla birlikte bu tekel de Düyun-u Umumiye'nin kontrolüne girdi. 1920'de Anadolu'daki milli direniş hareketi savaşın finanse edilmesi için bütün tuzlaları kontrolüne alma ve tuz fiyatlarını artırma kararı aldı. Cumhuriyet devleti ise 1 Haziran 1927'de Tuz İnhisarı Umum Müdürlüğü'nü kurarak, tuz üretim ve ticaretini tekel kapsamına aldı (Demirel, 2002: 147-157; Emiroğlu, 1933: 64).

1930'ların başında, özel şirketlere ihale edilen çakmaktaşı, kibrit ve tuz tekelleri dışında, belirli sektörlerde kurulan tekel idareleri 1932'de İnhisarlar Umum Müdürlüğü çatısı altında birleştirilerek Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'ne bağlandı (Doğruel, 2000: 130). Hükümet ayrıca 1932'de şeker, çay, kahve ve petrolün ithalat ve ihracatını tekeline aldı (Kuruç, 1988: 417). 1930'larda belirli ürünlerin yüksek ücretler mukabilinde alınan ruhsatlar olmaksızın üretimi ve satışının yasaklanması ve bu üreticilerin de yüksek gümrük tarifeleriyle ithal ürünlerden korunması siyaseti de, kimi sektörlere bir nevi *de facto* tekel statüsü sağlıyordu.

Tekeller, hem devlet idaresini hem de toplumu yeniden inşa etmeyi amaçlayan Cumhuriyet idarecilerinin başlıca mali kaynaklarındandı. Dönem boyunca tekeller devlet gelirlerinin yüzde 10'u ile 14'ü arasında bir bölümünü sağladı (Doğruel, 2000: 151). Devletin harcamalarını finanse etmekte tekellerin önemi öyle büyüktü ki, 1928'de Tütün İnhisarı Müdürü tütün tekelinin devlete sağladığı gelirlerin demiryolları ve sanayileşme projelerinin finansmanı için hayati olduğunu belirtiyordu (Kuruç, 1988: 251; Tütün İnhisarlar İdaresi, 1929: 79).

Tekel gelirlerinin bu derecede önem arzettiği koşullarda bu gelirlerin azalmasına neden olacak her türlü kayıt dışı üretim, tüketim ve dağıtım faaliyeti kaçakçılık olarak damgalanacaktı. Tekel gelirlerinin hayati önemi ve geçmişten beri kaçakçılık faaliyetlerinin bir türlü önüne geçilememesi devleti kaçakçılığa karşı ciddi önlemler almaya zorladı. 1927 tarihli Kaçakçılığın Men-i ve Takibine Dair Kanun bu konudaki ilk kapsamlı yasal düzenlemeydi. Bu kanun etkisiz kalınca, önce 1929'da, ardından tekrar 1932'de tadil edildi.[1]

Tüketici, küçük üretici ve esnaf cephesinden bakıldığındaysa tekeller önemli bir külfetti. Zira önceleri vergilendirilmeyen ve ticarileşmeyen kimi ürünlerin üretim veya pazarlaması ya da her ikisinin birden tekel kapsamına alınması üreticileri de tüketicileri de olumsuz etkiliyordu. Tüketiciler için sorun, söz konusu ürünlerin yüksek vergi ve kâr marjları sebebiyle fahiş fiyatlara sahip olmasıydı. Ayrıca tekel sistemi, satıcıların rekabetini önlediğinden, bir yandan tüketicilerin pazarlık etme fırsatını azaltıyor bir yandan da tekel ürünlerinde kaliteyi düşürüyordu.

1 Kaçakçılığın Men-i ve Takibi Hakkında Kanun, Sayı 1126, Tarih 10.07.1927, *Resmi Gazete*, Sayı 629, s. 2827; Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun, Sayı 1519, Tarih 15.04.1929, *Resmi Gazete*, Sayı 1216, ss.7539-7546; Kaçakçılığın Men ve Takibine Dair Kanun, Sayı 1918, Tarih 07.01.1932, *Resmi Gazete*, Sayı 2000, ss. 1141-1151.

Tekele tabi tutulan ürünlerin özellikle hammaddelerinin üretimi ve perakende ticaretiyle uğraşanlar içinse sorunlar sektöre bağlı olarak değişiyordu. Tütün tekeli uygulamasında tütünün ekilmesi izne bağlıydı. İnhisarlar İdaresi, yani Tekel İdaresi, tütünün kim tarafından, nerede, hangi şartlarda, ne miktarda ekileceğini; İnhisarlar İdaresi'ne veya ruhsatlı özel şirketlere nasıl ve hangi fiyattan satılacağını; tütün ürünlerinin ticaretini, pazarlamasını, ülke içinde veya ülke dışına nakliyesini ve tütün fiyatlarını belirliyordu. Bazı illerde veya ilçelerde tütün üretimini yasaklıyor veya sınırlandırıyordu. Bu durum yıllardır geçimini tütünden sağlayan tütün çiftçilerinin geçim kaynaklarını ellerinden alıyordu.[2] İnhisarlar İdaresi Doğu'daki ücra köylerde bile kayıt dışı tütün ekimine ve ticaretine müdahale ediyor; bu bölgelerin pazarını kontrol için Bitlis, Diyarbakır, Malatya, Urfa gibi kentlerde tütün ve sigara fabrikaları kuruyordu (Doğruel, 2000: 289-293).

Tütüncü köylüler için İnhisarlar İdaresi'nin köylünün tütününe çok düşük fiyatlar vererek ucuza kapatmaya çalışması en ciddi sorunlardandı. Örneğin piyasada küçük bir paket kesilmiş tütün 120 kuruşa satılırken, İdare köylüye tütünün kilosu için sadece 10 kuruş ödüyordu (Tunçay, 1991: 145). Hatta bu fiyat kriz döneminde 7 kuruşa kadar düşecekti (Hatipoğlu, 1936: 33-35). Ayrıca, İnhisarlar İdaresi veya ruhsatlı tütün işletmeleri köylülerden alım yaparken çeşitli hilelerle köylülere verdikleri fiyatı daha da kırıyorlardı. Örneğin, kimi durumlarda ürünlerin yüzde 40'ına yakını "düşük kalite" olduğu gerekçesiyle yok fiyatına kapatılmaya çalışılıyordu (İsmail Hüsrev, 1934: 149-150). Dahası, Büyük Buhran'la birlikte düşen fiyatlar 1930'ların ortalarında toparlanmaya başlamasına ve piyasada işlenmiş tütünün kilosunun 400 kuruşa kadar çıkmasına karşın, tekel idaresi köylüye 20 kuruş ödüyordu (Akgül, 2004: 31).

İspirto ve alkollü içkilerin üretim ve ticareti Osmanlı döneminde vergilendirilse bile tekel kapsamına alınmamıştı. O nedenle insanlar kendi ihtiyacı için veya yöresel pazara sunmak üzere evde, çiftlikte veya küçük atölyelerde üretim yapabiliyordu. Cumhuriyet döneminde ispirto ve alkollü içkilerin de kapsamlı bir şekilde tekel altına alınması insanların ruhsatsız üretim ve ticaret yapmasını yasaklayarak çok sayıda insanı işsiz bıraktı. Artık ispirto ve alkollü içki üretimi için görece yüksek bir ücretle ruhsat almak ve üretilen ürünleri de yüzde 10 gibi cüzi bir kâr payıyla tekele teslim etmek gerekiyordu (Doğruel, 2000: 144; Beşe, 1939: 146).

Tuz tekeli kapsamında 1920 ile 1925 arasında, önce Kurtuluş Savaşı'nı sonrasındaysa yeni kurulan devleti finanse etmek amacıyla tuz fiyatlarına üst üste zamlar yapıldı. Tuz göllerinden, denizlerden ve kayalardan tuz çıkarmak ve satmak devletin tekeline alındı. Tuz fiyatları dünyada 1929 krizi sonrası düşerken tekel uygulaması yüzünden Türkiye'de 1934'e dek yüksek seviyelerde kaldı. Bu durum hem tüketicileri, hem de hayvancılık ve dericilik gibi tuza gereksinim duyan meslekleri olumsuz etkileyecekti (Kıvılcımlı, 1974: 82-83; Kuruç, 1988: 231; Doğruel, 2000: 143).

Ayrıca, şeker ve kumaş, tekel kapsamında olmasa da üretimi ve ticareti devlet tarafından kontrol edildiği ve üreticileri yüksek gümrük vergileriyle korunduğu için pratikte tekel durumunda olan ürünlerdi. Cumhuriyet devleti, ülkeyi şeker ve kumaş ithalatına bağımlılıktan kurtarmak için bu sanayileri destekledi. Gerek himayeci gümrük tarifeleriyle, gerek ayrıcalıklı ruhsatlarla, gerekse fabrikaların aralarında rekabeti önleyerek önlemler alındı (Tezel, 2002: 289; Veldet, 1958: 577). Dahası, hükümet bu

2 Bkz. 1930'da çıkarılan 1701 sayılı Tütün İnhisarı Kanunu, *Resmi Gazete*, Sayı 1531, ss. 9158-9159.

süreçten gelir elde etmek amacıyla kumaş ve şekere yüksek tüketim vergileri yükledi. Sonuçta, ekonomik krizle birlikte şeker fiyatları dünya piyasalarında kilo başına 10 kuruş civarına düşmüşken, Türkiye'de yerli fabrika mahsulü lisanslı şekerin fiyatı Batı vilayetlerinde 40-50 kuruş, doğudaysa 80-90 kuruş civarındaydı (Hatipoğlu, 1936: 55-57). Benzer şekilde, tekstil ürünleri de gümrük korumasının teşvik ettiği yüksek kâr marjları ve tüketim vergileri nedeniyle tüketiciyi zorladı.

Sosyal Kaçakçılık: Tekellere Direniş

Tekeller ne kadar eski bir devlet politikası ise, kaçakçılık da tekellerin getirdiği sınırlamaları aşmayı amaçlayan bir o kadar eski bir toplumsal pratikti (Philipson, 1973; May, 2014). Diğer coğrafyalarda olduğu gibi, tekellere sık sık başvuran Osmanlı İmparatorluğu'nda da kaçakçılık yaygındı. Osmanlı'da tekeller özellikle on dokuzuncu yüzyıldaki bürokratik reformlar ve Dûyun-u Umumiye'nin etkisiyle kurumsallaştı. Buna paralel olarak kaçakçılık vakaları da yaygınlaştı. Örneğin tütün tekelini elinde tutan Reji karşısında tütün ekicileri ve tüccarları kaçakçılık faaliyetleriyle ayakta kalmaya çalışmıştı (Quataert, 1983: 13-40). Buna karşı Reji, kolcu denilen silahlı muhafız kıtaları kurmak zorunda kalmıştı. İkinci Meşrutiyet döneminde kolcular ile kaçakçılar arasındaki çatışmalarda en az 20.000, kimi hesaplamalara göreyse 60.000 kişi ölmüştü. (Salih Zeki, 1928: 16; Şanda, 1935: 40).

Cumhuriyetle birlikte hükümet, tekel ürünlerinin üretimiyle dağıtımını ya bizzat üstlendi ya da bazı özel şirketlere anlaşma ile devretti. Kolcular lağvedilerek, kaçakçılıkla mücadele işi jandarmaya ve gümrük muhafaza memurlarına verildi. Lozan Antlaşması uyarınca 1929'a dek liberal bir iktisadi politika izlense de, devlet tekellerinin kurulması ve yeni tüketim vergileri, kaçakçılığı 1920'lerde canlı kıldı. 1930'lardaysa devletçi iktisat politikaları, yüksek gümrük vergileri ve aşırı vergilendirmeye dayalı fiyat artışları kaçakçılığı kamçıladı.

Köylülerin ve yoksul kent halkının tekellerle baş etmekte kullandığı en yaygın yol kaçakçılıktı. Gündelik ekonomik faaliyetlerin üzerindeki sıkı devlet denetimine; tuz, şeker, kumaş, tütün, alkollü içecekler ve yakacak odun gibi bazı temel maddelerin resmen veya fiilen tekel sistemiyle aşırı vergilendirilmesine direniş kendisini kaçakçılık olarak gösterdi. Devletin aldığı cezai tedbirlere ve propagandaya rağmen kaçakçılık, Anadolu kırsalında ve kentlerinde salgın halini aldı. Üretime getirilen kısıtlamalar, yüksek fiyatlar, ağır vergiler, İnhisarlar İdaresi ve tekel şirketleriyle ilişkilerde yaşanan güçlükler küçük üreticileri ve tüccarı kaçakçılığa itiyordu. Tüketiciler cephesindeyse, yüksek gümrük vergileri, buna eklenen tüketim vergileri ve yeni oluşan kapitalist işletmelerin yüksek kâr oranlarıyla katlanarak giden fiyat sarmalı, "kayıt dışı ekonomi"yi teşvik ediyordu.

Kuşkusuz yurt dışından getirilen mallar da kaçakçılıkta çok önemliydi. Ancak, konuyla ilgili jandarma, polis ve mahkeme kayıtlarından ve gazete haberlerinden, kaçakçılığın büyük bölümünü yerli ama kayıt dışı, ruhsatsız üretilmiş, dolayısıyla vergilendirilmemiş ürünlerin yasa dışı üretimi ve ticaretinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Kaçakçılık salt üreticinin ve tüccarın değil tüketicinin de aktif olarak içinde bulunduğu alternatif bir piyasaydı. Yoksul kesimler için devletin kendilerinden talep ettiği yüksek vergi ve kâr oranlarını yansıtan tekel fiyatlarıyla başa çıkmanın tek yolu bu alternatif piyasaya dâhil olmaktı. Bu anlamdaki kaçakçılık ve kaçakçılar, Eric Hobsbawm'ın kimi iyi eşkıyaları

nitelediği türden sosyal bir karaktere sahipti (Hobsbawm, 1981). Diğer bir ifadeyle, kimi kaçakçılar "sosyal kaçakçılar" olarak, büyük kârlar peşindeki mafyatik kaçakçı çetelerinden farklıydı. Öncelikle, kaçakçılık az sayıdaki profesyonel çetelerin veya tüccarların tekelinde değildi. Daha ziyade, gündelik yaşamda yaygın iktisadi etkinliklerden müteşekkil, organize olmayan ve gayriresmî ve nüfusun büyük kısmının iştirak ettiği bir iktisadi ilişkiler ağıydı. İkincisi, organize kaçakçı çetelerinin gümrük kaçakçılığı da bu alternatif piyasanın parçası olmasına karşın, kaçakçılığın büyük kısmı, yurtiçinde gerçekleşen küçük çaplı, bireysel ve gizli gündelik üretim faaliyetleri ve alışverişlerden ibaretti. Kaçakçılık yapılan ürünler, şeker ve tekstil ürünleri hariç, ithal ürünler olmaktan çok, yurtiçinde, kayıt dışı, vergisiz üretilen ve pazarlanan ürünlerdi. Üçüncüsü, devlet kapitalizminin tekeller vasıtasıyla küçük üreticilere, esnafa ve tüketicilere yüklediği fiyat ve vergi yükünü hafifletiyordu. Ayrıca, tüketicilerin seçim yapma ve pazarlık olanağını artırıyordu. Dördüncüsü, tüketicilerin pek çok ürüne daha kolay erişimini sağlayarak iaşe krizlerini önleyebiliyordu. Beşincisi, kaçakçılık eskiden serbestçe yapılabilen kimi üretim ve ticari faaliyetlerin devamını sağlayarak, on binlerce kişinin işsiz kalmasını engelliyordu.

Sonuç olarak, bu faaliyetler kısa vadede topluma faydası olması itibariyle sosyal bir niteliğe sahipti. Öte yandan, kaçakçılığın ortaya çıkış nedenleri, yani artan yoksulluk, hayat pahalılığı ve tekellerin ekonomiyi metalaştırmasıyla gelir dağılımını devlet ve sermaye lehine çevirmesi, bunlara karşı direniş olarak kaçakçılık mevhumuna sosyal bir boyut kazandırıyordu. Olay, büyük çetelerin yürüttüğü, büyük kârlar getiren uyuşturucu ve silah kaçakçılıkları veya karaborsacılarınki gibi basit bir kriminal mevzu değildi. Zira bu faaliyetler hem dar bir kesim tarafından yürütülüyor ve sadece onlara büyük kazançlar sağlıyordu; hem de geniş toplum kesimlerinin geçimlerine hiç bir katkı yapmadığı gibi, bilakis onlara zarar verebiliyordu.

Hükümet kaçakçılık faaliyetlerini çeşitli yöntemlerle engellemeye çalıştı. Sert kanunlar çıkardı ve güvenlik önlemleri aldı. Vatandaşın vergilendirilmemiş lisanssız ürünleri kullanmaması için yoğun propaganda kampanyaları yürüttü. Bütün bu önlemler işe yaramayınca, iktisadi tedbirler aldı. Bu sonuncusu önemli; zira kaçakçılığın, hükümetin tekel ürünleri üzerindeki vergileri ve ürün fiyatlarını indirmesi yönünde baskı yaptığına işaret ediyordu. Dolayısıyla kaçakçılığın toplumun daha alt katmanlarının pazarlık gücünü artıran bir etkide bulunduğunu gösteriyordu.

Sosyal Kaçakçılığın Özellikleri:

"Mülkiyete Karşı Suç" ve Mülkiyet Hakları Üzerinde Mücadele

Kaçakçılıkla mücadele için 1927'de, 1929'da ve 1932'de çıkarılan yasalar ve yapılan propagandalar kaçakçılığın azaltılmasında etkili olmadı. İçişleri Bakanlığı'nın bazı şehirlerde ele geçen kaçak mallar hakkında 1927, 1928 ve 1929 yıllarında hazırladığı raporlar, kaçakçılık faaliyetlerinin 1920'lerin ortası ve sonlarında hiç de az olmadığını göstermektedir.[3] Özellikle 1930'lar kaçakçılığın ivme kazandığı bir dönemdi. Jandarmalar sadece 1932 yılının Haziran ayı içinde Muğla'da toplam 400 kaçakçı tutuklamıştı.[4] 30

3 BCA-MGM [30.10/180.242.15], 20 Ocak 1927; [30.10/180.242.19]; BCA-MGM [30.10/180.242.23], 29 Kasım 1928; BCA-MGM [30.10/180.243.1], 1 Şubat 1930.

4 "Muğla'da Mahkûm Olan Kaçakçılar," *Son Posta*, 2 Haziran 1932.

Ağustos 1933'te rapor edildiği kadarıyla, bir ay içinde 235 kaçakçı, 17 ton kaçak mal, 54.000 top sigara kâğıdı ve 800 kaçak çiftlik hayvanı ele geçirilmişti.[5] Ekim 1934'te sadece iki hafta içerisinde yetkililer toplam 67 kaçakçıyla kaçak mal yüklü onlarca at yakalamışlardı. Gazete bunların sadece 15 gün içinde yakalananlar olduğunu vurguluyordu.[6] Yine aynı şekilde, güvenlik güçlerinin raporları, 6 Ekim 1936'da, sadece 1 hafta zarfında beşi ölü ve biri de ağır yaralı toplam 204 kaçakçının yakalandığını bildiriyordu. Her türden altı tona yakın kaçak mal, 633 lira tutarında para, 90 koyun ve 111 adet yüklü beygire el konulmuştu.[7]

Vakaların toplam olarak verilmesi nedeniyle ne kadarının küçük çaplı, ne kadarınınsa büyük organize işler olduğunu anlamak güçtür. Ancak ele geçirilen toplam kaçak mal miktarları yakalanan kaçakçıların sayısına oranlandığında, vakaların önemli bir bölümünün nispeten küçük çaplı işler olduğu düşünülebilir. Mahkemeleri meşgul eden kaçakçılık vakalarının sayısı da meselenin boyutlarına dair fikir verir. Örneğin bir gazetenin 1 Nisan 1932 tarihli nüshasında, salt İstanbul'daki Özel Kaçakçılık Mahkemesi'nin günde 11 davaya baktığı belirtiliyordu.[8] Kaçakçılıkla ilgili yasalara aykırı fiillerden mahkemelerde salt 1932 yılında toplam 6833 adet dava görülmüştü.[9] Bu rakamlar sonraki yıllarda artacaktı. Örneğin Gaziantep'teki özel kaçakçılık mahkemesi sınır kaçakçılığının da etkisiyle binlerce vakadan ötürü tıkanıp kalmıştı. Bu mahkeme 1934'te 4250 vakayı karara bağlamıştı. Bu yüksek rakamlara rağmen, mahkemeye çıkarılan kaçakçı sayısının toplamın ancak üçte ikisi olduğu tahmin ediliyordu.[10] Nitekim 1938'de, dönemin bir tanığı kaçakçılığın sert önlemlere karşın ülkede hüküm sürdüğünü ve devlete milyonlarca liraya mal olduğunu belirtiyordu (Toksoy, 1938: 20). 1940 gibi daha geç bir tarihte *Polis Dergisi*'nin *Adliye İstatistikleri*'ne dayanarak verdiği bilgiye göre, mahkemeler kaçakçılarla dolup taşıyordu.[11] Hükümetin kaçakçıları "vatan hainleri" ve "yozlaşmışlar" diye yaftalayan propagandasının aksine yoksul kesimler kaçakçılığı hayat pahalılığına karşı bir çare, hatta "şerefli" bir faaliyet olarak görüyordu (Kıvılcımlı, 1979: 51).

***

Kaçakçılığın başlıca sebebi, hiç kuşkusuz devletin tekel sistemi ve devlet fabrikaları vasıtasıyla ekonomi üzerindeki kontrolüydü. Tekellerle gelen kısıtlamalar dışında kalarak kayıt dışı iktisadi faaliyetlerle yaşamını sürdüren herkes kaçakçı kategorisine giriyordu. Ancak, piyasaya sınırlı miktarda ürün arzeden yerli fabrikalar ve ithalatçılar halkın ihtiyaçlarını karşılayamıyordu. Ayrıca kısıtlı nakliyat olanakları nedeniyle, uzak kırsal bölgelerdeki tüketiciler lisanslı ve vergilendirilmiş ürünlere kavuşamıyordu (Cillov, 1949: 147).

İki ayrı düzeydeki fiyat farklılığıysa hem kaçakçılığı hem de kaçakçılara müşteri olmayı cazip kıldı. Birinci düzey, iç piyasadaki fiyat farklılıklarıydı. Tekel ürünleri ve çoğunlukla kentlerde vergilendirilmiş lisanslı ürünler yanında, Anadolu'da düşük fiyatlı kayıt dışı ürünlerin varlığı kaçakçılığı körüklüyordu. İkinci düzeyse, yurt içi ve yurt dışı

5 "Yalnız 1 Ayda Neler Yakalandı," *Köroğlu*, 30 Ağustos 1933.

6 "Kim Kâr Ediyor?" *Köroğlu*, 17 Ekim 1934.

7 "5 Kaçakçı Mortiyi Çekti," *Köroğlu*, 7 Ekim 1936.

8 "Kaçakçılık," *Son Posta*, 1 Nisan 1932.

9 BCA-MGM, [30.10/24.136.2], 19 Mart 1933.

10 "Kaçakçılara Hiç Aman Yok," *Son Posta*, 30 Ocak 1935.

11 "Adliye İstatistiklerine Göre Memleketimizde Cürümler ve Mücrimler," *Polis Dergisi*, Sayı 10 (1 Mayıs 1940), s. 43.

fiyat farklarıydı. Yurt içinde vergilendirmiş kimi ürünlerle komşu ülkelerin piyasalarındaki aynı ürünler arasında ciddi fiyat farkları olabiliyordu. Özellikle doğudaki Kürt şehirlerinde yüksek gümrük vergileri ve ithalât kotaları sonucu sınır ötesi ticaret yapmak zorlaşmıştı. Öte yandan, kimi ürünleri Batı Anadolu'daki üreticilerden almak, sınır ötesi alışverişten daha masraflıydı. Zira yerli ürünler birçok vergiye, sigorta pirimlerine ve nakliye bedeline tabiydi. Bu da sınıra yakın bölgelerin sakinlerini ya dış pazardan getirilen ya da iç pazarda kayıt dışı üretilip satılan ürünlere yönlendiriyordu (Kıvılcımlı, 1979: 47). Üstelik Osmanlı'dan beri Doğu Anadolu'nun ekonomisi yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin dışında kalan Şam ve Halep pazarlarıyla sürekli alışveriş halindeydi (Toksoy, 1938: 21). Bu ise yeni ulusal sınırlar sebebiyle artık kaçakçılık kategorisine giriyordu. Buna karşın, kayıt dışı ticaret devam ediyordu. Örneğin, Güneydoğu Anadolu'nun batı ucundaki Elbistan'a bile halen Halep ve Şam'dan ürünler akıyordu. Fransız himayesindeki İskenderun ise Suriye'den kaçak malların Türkiye'ye girdiği en önemli kapıydı (Kıvılcımlı, 1979: 47-42, 71).

Kaçakçılığı körükleyen bir diğer sebepse tüketicilerin mahalli ihtiyaçları ve zevkleriydi. Tekel fabrikalarında üretilen tütün ve sigara, tütün tiryakilerinin hoşuna gitmiyordu. Anadolu köylüleri ve kasabalıları, Sümerbank tekstil ürünlerinin modellerini ve renklerini de tutmuyorlardı. Sümerbank elbiseleri yerel yaşam tarzlarına uygun kaçmıyordu. Pantolonlar, gömlekler ve ceketler pahalıydı ve köylülerin gündelik yaşamı için fazla dar kesimli, kumaşları fazla narin ve dikişleri fazla zayıftı. Özellikle de doğu vilayetleri olmak üzere bütün Anadolu'da köylüler şalvar ve benzerlerini giymeye alışıktı (Berkes, 1942: 55). Anadolu kadınlarıysa Suriye ve Ermenistan'da üretilen kalın pamukluları, Şarki desenli ipeklileri ve basmaları tercih ediyordu. Dolayısıyla, tekstil kaçakçılığı Kürt vilayetleri başta olmak üzere Anadolu'da yaygındı (Koca, 1998: 474).

Ayrıca kaçakçılık, kaynaklar üzerinde devletin ve tekel şirketlerinin denetimine bir direnişti. Bunda devlet kapitalizmi kadar 1929'da patlak veren iktisadi krizin de sonucu olan yoksulluktaki artışın büyük rolü vardı. Dar gelirli tabakanın genişlemesi hem günlük geçimi için kaçakçılık yapanların, hem de pahalı lisanslı ürünler yerine hesaplı kaçak ürünler tüketenlerin artması demekti. Kaçakçıların çoğu geçinmeye çalışan fakir insanlardı (Karabuda, 1959: 79). Basın, kaçakçılığı eleştirmekle beraber, bu tür faaliyetler sayesinde yaşamını sürdürebilen çok sayıda insan olduğunu saptıyordu.[12] Bir adliye muhabirinin Nisan 1935'te mahkemelerde yargılanan kaçakçıların ifadelerinden çıkardığı sonuca göre, kaçakçılığın temel müsebbibi yoksulluktu.[13]

Bu açıdan kaçakçılık -büyük organize çetelerin yürüttüğü faaliyetler bir kenara bırakılırsa- devlet destekli kapitalizmle dar gelirli küçük üreticiler ve tüketiciler arasındaki bir paylaşım mücadelesiydi. Dönemin *Polis Dergisi*, kaçakçılığı "mülkiyete karşı işlenen suçlar" kategorisine sokmuştu.[14] Bu "mülkiyete karşı işlenen suçların" büyük kısmının failleri yoksul insanlar, özellikle kırsal bölgelerle hudut boylarında yaşayan köylülerdi. Arşivlerden ve basın haberlerinden elde edilen veriler ve o dönemde yaşayanların gözlemleri, kaçakçılığın sadece büyük çetelerin tekelinde olmadığını, tabana yayıldığını ve tabandakilerin çoğunun bir çetenin parçası olmadan, bireysel veya küçük gruplar halinde hareket ettiğini göstermektedir.

12 "Kaçak," *Köroğlu*, 13 Nisan 1932.

13 "Ağır Bir Duruşma," *Son Posta*, 10 Nisan 1935.

14 "Adliye İstatistiklerine Göre," s. 43.

Sonuçta, hükümetin 1928'de ve 1929'da hazırladığı raporlara göre, kaçakçılık bütün vilayetlerde yaygınlaşmıştı. Kaçakçılık özellikle tütün, sigara kâğıdı, sigara kâğıdını ikâme edebilen karbon kâğıdı, tuz ve alkollü içkiler, şeker ve pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşlar üzerinde yoğunlaşıyordu.[15] Kaçakçılığı en çok yapılan ürünse yoksul kitlelerin en önemli keyif maddelerinden biri olan tütündü.

Tütün Kaçakçılığı

Tütün kaçakçılığının ne anlama geldiğini en iyi tütün tekeliyle ilgili yasal düzenlemeler anlatır. Yasalara göre şu faaliyetler kaçakçılık sayılmaktaydı: İzinsiz ya da beyan edilenden fazla tütün yetiştirmek; izinsiz üretilmiş tütün ve tütün ürünlerini saklamak veya satmak; İnhisarlar İdaresi'nin mühür ve etiketini taşımayan tütün mamullerinin ticaretini ve tüketimini gerçekleştirmek; İnhisarlar İdaresi'nin belirlediği yer ve fiyatlar haricinde tütün ve tütün mamulleri satmak; sahte damga, sembol ve etiketler yapıştırmak; izinsiz tütün ithalatı yapmak ve depolardan çalınan mamulleri satmak.[16] Benzer hareketler ülke çapında oldukça yaygındı. Yetkililere göre Aralık 1931 itibariyle Kütahya'da köylülerin yüzde yetmişi kaçak tütün tüketiyordu.[17] Aynı yıl, Büyük Buhran'ın da etkisiyle Adana, Antep ve Urfa'da kaçakçılık öylesine kontrolden çıkmıştı ki, tekel kapsamındaki sigara satışları önceki birkaç seneye nazaran üç kat azalmıştı.[18] Sonraki yıllarda, örneğin 1936 yılının Temmuz ayının sadece son haftası içinde, ülkenin farklı yerlerinde çoğu tütün ve sigara kâğıdı ticareti yapan 53 kaçakçı yakalanmıştı.[19] Çok daha fazla sayıda benzer haberi dönemin basınından takip etmek mümkündür. Bu veriler tütün ve tütün mamulü kaçakçılığının 1930'lar boyunca etkisini sürdürdüğünü göstermektedir. Gümrük ve İnhisarlar Vekili Ali Rana Tarhan'ın 1935'te belirttiği üzere, İnhisarlar İdaresi'nin tütün ve sigara satışları 400.000 ton düşmüştü. Tarhan'a göre bunun nedeni insanları kaçağa yönlendiren yüksek fiyat ve aşırı vergilerdi.[20]

Gerçekten, tütün kaçakçılığını tetikleyen başlıca etmen yüksek fiyatlardı. Tekel tütün ürünlerinin fiyatları yoksul halk, özellikle kalitesiz *Köylü* sigarası için nispeten çok para ödemek zorunda kalan kırsal tüketiciler arasında büyük bir hoşnutsuzluk kaynağıydı. Bunlara karşı tek çare daha ucuz ve çoğunlukla daha kaliteli olan kaçak tütündü. Tekel tütün ürünlerinin ulaşamadığı uzak dağlık bölgelerde yaşayan bütün kırsal tüketicilerin ihtiyaçlarını da ancak kaçak ürünler karşılayabiliyordu (Ökten, 2003: 174). Ayrıca, tütün ticareti için resmî izin almak isteyen esnafın İnhisarlar İdaresi'ne 5 ile 20 lira arası bir para ödemesi gerekiyordu (Emiroğlu, 1933: 49). Bu meblağları tütün ticareti için fazla bulan dar gelirli esnafsa resmî izin alamıyor ve ruhsatlı olmayan ürünleri satabiliyordu.

Bunun yanında, İnhisarların tütün çiftçisine sunduğu fiyatlar tütün üreticilerinin talep ettiğinin çok altındaydı. Uzun ve pahalı bürokratik işlemler, çiftçiye yüklenen depolama ve nakliye masrafları ve tütün eksperleri denilen tekel uzmanı memurların hileleri birçok köylünün mahsulünü kaçakçılara satmasına sebep oluyordu. Vergi ve diğer masraflardan azade olan kaçakçı esnafsa çiftçiye nispeten daha yüksek fiyatlar ödeyebiliyordu. Çoğu

15 BCA-MGM [30.10/180.242.23], 29 Kasım 1928; [30.10/180.243.1.], 1 Şubat 1930.

16 Bkz. 1701 Sayılı 09.06.1930 tarihli Tütün İnhisarı Kanunu, *Resmi Gazete*, Sayı 1531, ss. 9153-9159.

17 "Kaçakçılar," *Köroğlu*, 10 Aralık 1931.

18 "İşe Bakın!" *Köroğlu*, 12 Aralık 1931.

19 "Bir Haftada 53 Kaçakçı," *Köroğlu*, 29 Temmuz 1936.

20 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 5, Cilt 3, 4 Mayıs 1935, s. 43.

kez çiftçiler mahsullerinin ticaretini bizzat kendileri yapıyordu. Evvelce tütün ekiciliğiyle geçinen bazı bölgelerde tütün ekiminin yasaklanması, bu bölgelerdeki tütün çiftçilerinin üretim faaliyetlerini yasa dışı olarak sürdürmelerine neden oluyordu.

Kaçakçıların tekel ürünleri karşısında çeşitli avantajları vardı. Birincisi, kaçak ürünler daha az işlenmiş ve hiç vergilendirilmemiş olmanın maliyet avantajlarına sahipti. Üstelik tekel ürünleri o kadar pahalıydı ki, onun çok aşağısında fiyatlarla yapılan satışlarla bile kâr edilebiliyordu. Nitekim TBMM'de bir milletvekilinin dile getirdiği üzere, tütün fiyatlarındaki keskin düşüşe rağmen sigara ve tütün mamulü fiyatları azalmamıştı. Bu durum tütün çiftçilerini, ürünlerini ucuz fiyattan tekele vermektense, daha yüksek gelir elde etmek için gizlice piyasaya sürmeye teşvik ediyordu. Bu durumu gören bazı politikacılar 1933 yılında tütün ve sigara kaçakçılığını azaltmak için sigara fiyatlarında indirim yapılmasını önermişlerdi. Kaçakçılığın dizginlenememesi karşısında benzer çağrılar 1935 yılı Meclis Genel Kurul konuşmalarında da dile getirilecekti.[21]

Sigara kaçakçılığındaki en önemli etmenlerden biri de şehirlerde satılan yüksek vergili sigaralar ile kırsal bölgelerde pazara sürülen düşük vergili ucuz sigaralar arasındaki fiyat farkıydı. 1932'de sadece köylerde satışa sunulan *Köylü* sigarasının paketi 6-7 kuruşken kasaba ve şehirlerde satılan diğer markalar 15-60 kuruş arasındaydı. Dar gelirli kasaba ve şehir sakinleri kendi yaşadıkları yerlerde de *Köylü* sigarası satılmasını talep ediyorlardı. Bunun farkında olan kaçakçılar, şehir ve kasabalarda satışı yasak olan *Köylü*'yü köylerden alıp, kent ve kasabaların yoksul halkına el altından satıyordu. Gazetelerin 1932'de yazdığına göre İstanbul'da bol miktarda kaçak *Köylü* sigarası tüketilmekteydi. 1934'te kentlerdeki ruhsatlı tütün ve sigara satıcıları, köylerden getirilen kaçak *Köylü* sigarası yüzünden büyük zarara uğradıklarından şikâyet ediyorlardı.[22]

Yine, Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu'nun 83. maddesine aykırı olarak, bireysel kullanım amacıyla veya el altından satmak üzere beyan ettiğinden daha fazla miktarda tütün yetiştiren çok sayıda tütün yetiştiricisi vardı. Mahsullerinin düşük fiyatlara kapatılmaya çalışılmasından bunalan çiftçiler için gizlice satmak üzere ekilen fazladan tütün, tekel sisteminin kendilerine yüklediği maliyetin bir telafisiydi (Ökten, 2003: 175). Tütün ekicilerinin tekel fiyatlarına ve alımlar sürecindeki zorluklara tepkisi büyüktü. Örneğin, 1932'de İzmir'li bir tütün üreticisi düşük fiyatları protesto için 38 balya mahsulünü yakmıştı.[23] Aynı durumda çok sayıda tütün çiftçisi vardı. Ama bunların çoğu muhtemelen ürünlerini yakmak yerine kaçakçılığa yöneliyordu. Mahmut Yesari, 1920'lerin emekçilerini konu edindiği 1927 tarihli *Çulluk* adlı romanında, ürünlerini özgürce tüketemeyen ve satamayan tütün köylülerinin halk arasında "ayıngacılık" denilen kaçakçılığa yönelmesini anlatır. Ayıngacılar, kıyılmış kaçak tütünü genellikle tütün tabakalarında saklıyordu. Birçok çiftçiyse "saman" diye adlandırdıkları kıyılmış "çöp" mahsulün bir kısmını kenara ayırıp gizlice ucuzdan satıyordu (Yesari, 1927).

1935 yılında Balıkesir'den Rahmi adlı çiftçinin hikâyesi tütün ekicisinin içinde bulunduğu zor duruma bir çare olarak kaçakçılığa yönelmesini anlatır. Rahmi, o seneki

21 *TBMM ZC*, Dönem 4, Cilt 14, 29 Nisan 1933, s. 134; *TBMM ZC*, Dönem 5, Cilt 3, 4 Mayıs 1935, s. 43.

22 "Tesadüfen Yakalanan Kaçakçı," *Son Posta*, 16 Mart 1932; "İstanbul'da Bu Sigaradan İçenler Takip Ediliyor," *Son Posta*, 7 Aralık 1932; "İstanbul'da Köylü Cigarası İçilmez," *Son Posta*, 15 Aralık 1932; "Halkın Köşesi," *Köroğlu*, 8 Ağustos 1934.

23 "Tütününü Ateşe Verip Yakan Çiftçi," *Son Posta*, 1 Şubat 1932.

hasadını çok düşük fiyatla tekele teslim etmeyi reddetmişti. Mahsulünü gizlice satma kararı almış; ama yakalanmıştı. Haberi veren gazetenin yorumuna göreyse Rahmi bir kaçakçı değildi; dara düşen ve başka çıkış yolu bulamayan bir köylüydü.[24] Benzer biçimde, Isparta'nın Atabey ilçesinde tütün eken köylerde köylüler 1934'te bir gazeteye verdikleri röportajda, tekelin tütün mahsullerine verdiği fiyata "tavuk yemi" diyorlardı. Bu yüzden ürünlerini kanun dışı yollardan sattıklarını ve jandarmalarla başlarının sık sık derde girdiğini söylüyorlardı.[25] Çiftçi Ruşid'in öyküsüyse, mahsulünün bir kısmını el altından satış için kenara koyan köylülere bir örnektir. 1937 tarihli mahkeme kaydına göre Ruşid, aslında 356 kilo tütün hasat etmiş, ama İnhisarlar İdaresi'ne sadece 254 kilo mahsul teslim etmişti; alıkoyduğu tütünüyse el altından satmıştı (1937 Temyiz Kararları, 1938: 139). Trabzon vali yardımcısı Talat Demirsoy'un 24 Temmuz 1935 tarihli bir Umumi Ahval Raporu da Karadeniz havalisinde yaygın olan tütün kaçakçılığına dikkat çekiyordu. Rapora göre, dar gelirli insanlar vergilerini ödeyip gıdalarını satın almak için çoluk çocuk dâhil oldukları tütün kaçakçılığına sığınıyordu.[26]

Doğudaki Kürt vilayetlerindeyse tütün kaçakçılığı dizginlenemiyordu. Öncelikle, batı vilayetlerinden farklı olarak sınır ötesi tütün kaçakçılığı yaygındı. Ama kaçağa konu olan sadece dışarıdan getirilen tütün değildi; yasa dışı tütün ekimiyle geçinen çok sayıda Kürt köyü ve kasabası vardı. Özellikle de Dersim, Muş, Siirt ve Bitlis kırsalında kimi köylerin ekonomisi tütüne dayalıydı. Dönem boyunca herhangi bir resmî izin almaksızın tütün ekimine ve hasadına devam ettiler (Gürbüz, 2006: 93).[27] Bu bölgelerin devlet otoritesinden uzak olması ve aşiret bağlarının güçlü olması sonucu güvenlik güçlerine doğrudan meydan okuyabiliyorlardı. Sonuçta, köylülerin kaçakçılık faaliyetleri tekel memurlarıyla ve jandarmalarla sık sık ciddi gerilimlere ve çatışmalara yol açıyordu. Ankara'nın uzak Kürt şehirlerinin pazarlarına egemen olmak için bölgeye tekellerle nüfuz etmeye çalıştığı 1930'larda gerilim zirveye ulaştı.

Bölgede o dönemde jandarma yüzbaşısı olan Cemal Madanoğlu, amcası İnhisarlar İdaresi Genel Müdürü Behçet Günay'ın, zamanın İktisat Vekili Celal Bayar'ı ikna ederek, Doğu vilayetlerindeki pazarları nasıl tekele bağlı fabrikalar ve satış noktaları kurarak kontrol etmeye çalıştığını yazar. Madanoğlu, kendisinin de katıldığı pek çok askeri operasyonun sebebi olan bölgedeki kaçakçılık ve eşkıyalık vakalarının ardında da aslında bu tür yerel kaynaklar üzerindeki çatışmaların olduğunu ima eder (Madanoğlu, 1982: 135-137). Bu tür trajik olaylardan birinde, İnhisarlar İdaresi'nin memurları 1933'te Sason'un Halikan ve Harabak köylerini basıp yasa dışı tütün tarlalarını imha etmeye teşebbüs etmişler; fakat direnen köylüler tarafından engellenmişlerdi. Yaklaşık iki yıl sonra, 1935'te, hükümet kaçak tütün ekenlere ve Hayvan Vergisi vermeyenlere karşı çok daha sert önlemler almaya başladığındaysa İkinci Sason İsyanı denilen olaylar başladı. Olay aslında isyandan ziyade köylülerin vergi ve tekellere direnişiydi (Gürbüz, 2006: 93).

Gizli tütün ekmekten başka tütün kaçakçılığı yöntemleri de vardı. Çoğu köylü ve kasabalı genelde dört beş kiloyu aşmayan kaçak tütün, sigara veya sigara kâğıdını ve tütün kıyma aletlerini evlerindeki izbe yerlerde, derelerde, kuyularda, mağaralarda

24 "Köylü Rahmi Ne Kaçakçı Ne de Kundakçı," *Orak Çekiç*, Sayı 6 (15 Mart 1936).

25 "İslamköy ve Atabey Halkı Ne İstiyor?" *Vakit*, 25 Ekim 1934.

26 BCA-MGM [30.10/65.433.4], 24 Temmuz 1935.

27 Ayrıca bkz. "Bitlis Civarında 460 Bin Kaçak Cigara Kâğıdı Ele Geçirildi," *Son Posta*, 9 Nisan 1932; BCA-MGM [030.10/40.239.11].

veya ormanlarda saklıyordu. Dönemin gazeteleri bu olayları anlatan trajik hikâyelerle doludur.[28] Yakalananlar kanunlardaki boşluklardan yararlanıp, bir takım gerekçeler öne sürerek kovuşturmadan kaçabiliyordu. Köylüler genelde kaçak tütünü giysi, yorgan, yastık ve döşeklerin konduğu yüklüklerde saklıyordu; yakalandıkları zaman da eşyalarını güve gibi böceklerden korumak için bunu yaptıklarını öne sürüyorlardı.[29]

Kaçakçılar kanunlardaki boşlukları ve lehte maddeleri de kullandılar. 1918 sayılı kaçakçılıkla mücadele kanununun 8. Maddesinin 1. Fıkrasına göre, 25 liranın altında değeri olan yahut sahiplerinin şahsi kullanımı amaçlı bulundurulan az miktardaki tütün kaçak addedilmiyordu. Çoğu küçük ölçekli kaçakçı 25 liranın altında değeri olan miktarda tütün taşıyor ve bunları genelde küçük tabakalarda veya heybelerde muhafaza ederek kanundan kurtulmayı başarabiliyorlardı.[30] Bu fırsattan yararlanmak küçük çaplı kaçakçılar için öylesine yaygın bir yöntem haline geldi ki, ileriki yıllarda hükümet yetkililerinin bu konuda güvenlik güçlerini sık sık uyarması gerekecekti (Toksoy, 1938, 22; Erk, 1946: 172).

Alkollü İçki Kaçakçılığı

Hükümet, 1926'da alkollü içecek üretimi ile satışını tekeline almış, bunu da özel bir ortaklığa vermişti. Ancak şirketin bir yıl içindeki iflasıyla tekel yine devlete geçecekti (Karacık, 1944: 39; Emiroğlu, 1933: 77-79). Şirketin iflasında malî nedenlerin dışında kaçakçılık da önemli bir rol oynamıştı. Zira kaçak rakı ve şarap hem daha ucuz hem de daha kaliteliydi. Sonuçta hükümet alkollü içecek tekelini 1927'de bizzat üstlendi. İnhisarlar İdaresi alkollü içeceklerin büyük kısmını üretirken az sayıdaki özel teşebbüse üretim ve ticaret ruhsatı satmaya da devam etti (Doğruel, 2000, 144-46). Ancak devlet müdahalesi durumu değiştiremedi. Devletin tekeli devralmasının üzerinden daha bir yıl geçmeden, 1928'e kadar, sadece tespit edilebilen yasa dışı rakı ve şarap üretimi vakaları bini bulmuştu.[31]

Bu kaçakçılığın dört sebebi vardı. Birincisi, mevcut rakı ve şarap üreticileri mesleklerini devam ettirmek istiyordu. İkincisi, alkollü içeceklerden alınan yüksek vergiler, özellikle rakının çok pahalı olması, yerli üreticiler açısından bu mamullerin el altından imal edilip tekel ürünlerinden daha düşük fiyatlarla satılmasını kârlı kılıyordu. Üçüncüsü, Büyük Buhran sonucu üzüm fiyatlarındaki keskin düşüşe karşılık, rakı ve şarap fiyatları halen çok yüksekti. Bu durum, bağcıları üzümlerini yok pahasına satmaktansa, el altından içki üretip daha yüksek fiyata satmaya yöneltmişti. Dördüncüsü, bağcılar hükümetin kendilerine rakının temel ham maddesi olan soma için önerdiği fiyatlardan da memnun değillerdi. Hükümet somanın litresini 16 kuruştan alırken, somadan imal edilen rakıyı ise litresi 120 ila 300 kuruş arasında değişen yüksek fiyatlardan satıyordu (Emiroğlu, 1933: 89). Bu koşullar altında üreticilerin kaçakçılığa yönelmelerini anlamak zor değildi. Tekel ürünlerinden daha ucuza satılan kaçak rakı, İnhisarlar İdaresi'ne soma satmaktan daha kârlıydı. Neticede rakı ve şarap kaçakçılığı dönem boyunca varlığını korudu.[32]

28 "Kaçakçılık Yapan Üç Muhtar," *Son Posta*, 14 Mayıs 1932; "Tokat'ta Kaçakçılarla Mücadele," *Son Posta*, 3 Haziran 1935; "Vay Gidi Muhtar Vay," *Köroğlu*, 10 Ağustos 1938.

29 Bu mazeretin yaygın olarak kullanılarak kaçak ürün bulunduranların cezadan kurtulmaları üzerine, 1938 tarihli Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu bu gerekçenin kabul edilmeyeceği hükmünü getirecekti. Bkz. 3437 Sayılı 10.06.1938 Tarihli Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu, Madde 104.

30 "Kaçar mı Hiç?" *Köroğlu*, 9 Mayıs 1931.

31 "Gizli," *Köroğlu*, 12.01.1929.

32 "Her Gün Bir Kaçak Rakı Fabrikası Yakalanıyor," *Köroğlu*, 12 Ocak 1929; "Gizli Bir İçki Fabrikası Daha

1930'larda yasa dışı rakı üretimi İzmir'de, özellikle bağcılıkla geçinen Bornova ve Buca ilçeleriyle köylerinde yaygındı. Yoksul Girit göçmenleri kaçak rakı üretimiyle geçinmeye çalışıyorlardı. Bu üretim genellikle küçük çaplı aile imalatı şeklindeydi (Göksu, 2003: 198). İzmir'deki kaçak rakı merkezlerinden bir diğeri ise Narlıdere'ydi. Köylüler evlerinde ürettikleri rakıyı tenekelerle İzmir'e getiriyorlardı. Bir seferinde jandarma ve İnhisarlar İdaresi yetkilileri, Narlıdere'de bir köylünün evinde iki ton kaçak rakı ve rakı imalatı için kullanılan teçhizat bulmuşlardı. Ancak bu teçhizatı teslim etmeye sadece o köylü değil, işbirliği yaptığı diğer komşuları da direnmişti. Hep birlikte hükümet temsilcilerine ve jandarmaya çıkışan köylüler, durumu protesto etmek için el konulmak istenen bütün rakıyı yere dökmüştü. İzmir'in köylerindeki kaçakçılığın ardındaki başlıca sebep yoksulluktu. Söz konusu köylerin sakinleri o derece açlık çekiyorlardı ki 1930'larda ot yemek zorunda kalanların olduğu bildirilmişti. Üzümleri ve diğer tarımsal ürünleri para etmeyen, hatta ellerinde kalan köylüler, çareyi hayatta kalmak için kaçak rakı üretmekte bulmuşlardı (Göksu, 2003: 199). Bağcılık yapılan diğer bölgelerdeki durum da buna benzerdi. Bir gazete haberine göre 1931 yılının sadece son iki ayında 376 rakı kaçakçılığı vakası tespit edilmişti (Güler vd., 2007: 296).[33]

Tuz, Şeker ve Kumaş Kaçakçılığı

Tuz da kaçakçılığa konu olan bir temel tüketim maddesiydi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında tüketiciler açısından tuz fiyatları önemli bir şikâyet konusuydu. 1929 ekonomik krizi tarım ürünlerinin fiyatlarını düşürürken, hükümet tuzu ucuzlatmamış, tuz fiyatları 7 ile 10 kuruş arasında kalmıştı (Kuruç, 1988: 231; Hatipoğlu, 1936: 59). Dolayısıyla yasalar hilafına tuz madenlerinden ve göllerinden gizlice faydalanma teşebbüsleri devam etti. Tuz kaçakçılığının göstergelerinden biri, fiyatlarda 1927-35 arasında yüzde 7 oranında bir düşüşe rağmen tuz tekeli gelirlerinin 1926'da 9.170.000 liradan 1935'te 6.179.000 liraya gerileyerek yaklaşık yüzde 33 civarında düşmesidir (Doğruel, 2000: 152). Bu durumun en anlamlı açıklaması tuz ticaretinin kayıt dışı ekonomiye kaymış olmasıydı. Başbakan İnönü'nün tetkiklerine göre de kaçak ürünler arasında tuzun payı yüzde on beş gibi önemli bir orandaydı (Öztürk, 2008, 25).[34]

Tuz kaçakçılığının en yaygın biçimi devletin üzerinde hak iddia ettiği tuz gölleri ve madenlerinden tuz çalmaktı. Örneğin, tuz gölü olan Kırşehir Seyfe Gölü çevresindeki köylerin sakinleri sık sık bu gölden gece karanlığında tuz çıkarıyorlardı. Antalya köylerindeyse köylüler Akdeniz'in tuzlu sularından kendi tuzlarını kaynatma yoluyla elde ediyordu. Bu da devlet tarafından kaçakçılık kapsamında değerlendiriliyordu. O nedenle insanlar sahip oldukları tuzu genelde gizli tutuyordu. İzmir milletvekili Halil Menteşe de Meclis'teki bir konuşmasında kendi seçim bölgesinde rastladığı köylülerin dağlardaki kayalardan tuz çıkardıklarından ve bunların da kaçakçılık addedildiğinden söz ediyordu (Türkoğlu, 2001: 108; Kutay, 1967, 16-18).

Doğu vilayetlerindeyse tuz kaynakları için mücadele büyük çatışmalara neden oldu. Örneğin, Siirt köylülerinin mevcut tuzlaları izinsiz kullanmaları ve tekel memurlarının bunu engelleme çabaları sonucu çıkan çatışmalar 1926'da Kürt-İslam tonları taşıyan ve

Bulundu," *Son Posta*, 23 Mart 1932. Gazetelerde gizli rakı fabrikası diye abartılan üretim yerleri çok küçük, kimi zaman ev, ahır veya bahçe gibi yerlerdi.

33 "Kaçakçının Sonu," *Köroğlu*, 26 Mayıs 1934; "Tokat'ta Kaçakçılarla Mücadele," *Son Posta*, 3 Haziran 1935; "Kaçakçılar Tutuldu," *Yeşilgireson*, 12 Ocak 1936.

34 Bkz. BCA-MGM [30.10/65.433.4], 24 Temmuz 1935; BCA-MGM [30.10/180.245.4], 10 Temmuz 1936.

Abdurrahman İsyanı diye bilinen yerel bir ayaklanmayla sonuçlandı. Siirt ekonomisi hayvancılığa dayanıyordu; Abdurrahman da hayvanları için büyük miktarda tuza ihtiyacı olan bir çiftlik sahibiydi. Olayların sebebi, Siirt'in Baykan beldesinde bulunan tuzlaların kullanımıyla ilgili hayvan sahipleriyle devlet yetkilileri arasında yaşanan ihtilaflardı. Gerilimi çatışma boyutuna tırmandıran olay köylülerin Melekhan'daki tekel tuz deposundan tuz çalmalarıydı. Jandarmaların şüpheli olarak Abdurrahman ve arkadaşlarını gözaltına almaya çalışmaları sonucu çıkan çatışmalar çevre ilçelere sıçrayarak iki yıl devam etti (Gürbüz, 2006: 89).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şeker fabrikaları kurulmasına rağmen yurt içi şeker üretimi toplam talebi karşılayamadığından ve şekerin fiyatları da vergilerle çok yükseldiğinden şeker de kaçakçılığı yapılan ürünlerdendi. 1927'de yerli şekerin ve 20 kuruşa ithal edilen şekerin kilosu kentlerde 40-50, kırsal alanlarda en az 60 kuruştu. Doğudaki illerde nakliye ve diğer masraflar sebebiyle fiyatlar 80-90 kuruşa kadar çıkıyordu. Ayrıca, gümrük vergilerinin görece düşük olduğu 1926'da hükümet şekere kilo başına 8 kuruş vergi koymuş; sonra bu vergiyi 12 kuruşa yükseltmişti. Hükümet 1929-33 arasında şekerin gümrük bedelini yükseltmekle kalmamış, ayrıca çay ve kahveyle birlikte şeker ithalatını da doğrudan devlet tekeline almıştı. Öte yandan, 1932 itibariyle küresel krizin etkisiyle ithal şekerin ülkeye giriş fiyatı yüzde 50 düşüşle 10 kuruşa kadar gerilemesine karşın, yüksek gümrük bedeli ve tüketim vergisi sebebiyle iç piyasadaki fiyatlar 1930'ların başında ancak yüzde 20 düşüşle yaklaşık 40 kuruşa inmişti. Bu koşullarda şekerde karaborsacılık ve kaçakçılık ülke çapında yaygınlaşacaktı (Hatipoğlu, 1936: 54-58; Günay, 1935: 79). Özellikle Güneydoğu'da sınır ötesi şeker kaçakçılığı yaygındı. Örneğin Mart 1932'de Bitlis'te, tütün ve sigara kâğıdının yanı sıra büyük miktarlarda kaçak şeker ele geçirilmişti. Bir gazete haberine göre, 1934 yılı Ekim ayının ilk iki haftasında ele geçirilen kaçak mallar arasında şekerin payı büyüktü.[35]

Temel ihtiyaç maddelerinden tekstil ürünleri, özellikle pamuklu kumaşlar ve ipekliler de yaygın olarak kaçakçılığa konu olan ürünlerdi. Kumaş kaçakçılığının iki temel sebebi vardı. Birincisi, her türden kumaş ve kıyafet dar gelirli halk için pahalıydı. Büyük Buhran sonucu dünyada fiyatlar düşerken, Türkiye'de benzer bir durum görülmemişti. Tekstil sanayinde devlet önemli bir girişimciydi. Dolayısıyla, tekstil sanayi yüksek gümrüklerle korunuyordu. Yüksek kâr oranları ve yüksek vergiler kumaş ve elbise fiyatlarını artırmaktaydı. Bu da vergilendirilmiş yüksek fiyatlı tekstil ürünlerine talebi azaltıyordu. İkincisi, devlet fabrikalarında üretilen kumaş ve kıyafetler köylülerin yaşam ve çalışma koşullarına pek uymuyordu.

Öte yandan, tarım ürünleri fiyatlarının çökmesinden dolayı köylülerin ürettikleri tarım ürünlerinin sanayi ürünleri karşısında değeri iyice azalmıştı. Anadolu'daki müşteriler, hem ucuz hem de dayanıklı olan kalın pamuklu flaneli, Amerikan bezini ve yünlü kumaşları tercih ediyorlardı. Bu kumaşların fiyatları 1929 krizinde yüzde 10 ile 20 civarlarında düşmüştü. Fakat tarım ürünlerinin fiyatlarındaki düşüş nedeniyle bu ürünlerin buğday, arpa ve mısır cinsinden fiyatları üç ile dört kat arasında pahalılaşmıştı (Hatipoğlu, 1936: 63-64). Bu ortamda dar gelirli tüketicilerin daha hesaplı kaçak kumaş ve giysilere yönelmesi kaçınılmazdı. Böylelikle Anadolu'da çoğunlukla da Suriye'den gelen veya iç pazarda küçük

35 "Bitlis Civarında Bir Çok Kaçak EşyaYakalandı," *Son Posta*, 19 Mart 1932; "Kim Kâr Ediyor?" *Köroğlu*, 17 Ekim 1934.

ev tezgâhlarında dokunan daha dayanıklı, yerel zevklere hitab eden, vergilendirilmediği için de daha ucuz tekstil ürünlerinin boy gösterdiği bir kaçak pazarı oluştu. Çoğu yerde bohçacı kadınlar ve seyyar satıcılar müşterilerinin evlerine bu kumaşları tedarik ediyordu. Çoğu köylü ve kasabalı kıyafetlerini mahalli terzilerden satın alıyordu. Zira Sümerbank'ın hazır mamulleri, görece yüksek fiyatlı olmalarının yanında, kır hayatı için fazla narindi (Berkes, 1942: 30; Eski, 1995: 29-30; Ekinci, 2013: 64, 83).

Bilhassa Doğu vilayetlerindeki köylüler için Suriye ve Ermenistan'da üretilen kaçak mamuller daha ucuz ve daha albeniliydi. Halep'ten getirilen kaçak malların Anadolu kırsalında önemli bir alıcı kitlesi vardı (Alpay, 1953: 75; Ali Nihat, 1930). Doğu ve Güneydoğu vilayetlerindeki kaçakçılığın neredeyse yüzde altmışını pamuklu kumaşlar, yüzde onunuysa ipekli kumaş ve elbiseler oluşturuyordu (Toksoy, 1938: 22). Tekstil fabrikalarını korumak için hükümet ithal tekstil ürünlerine kota koysa da kaçakçılık bu sınırlamayı geçersiz hale getiriyordu. 1934 itibarıyla Suriye'den ithalatına izin verilen yıllık kumaş miktarı ancak 3.000 toptu; hâlbuki sadece Mardin'de bile yılda 260.000 top kumaş tüketildiği, bunun çoğunun kaçak vergilendirilmemiş ürün olduğu belirtiliyordu (Öztürk, 2008: 25).

Doğudaki illeri temsil eden milletvekillerinin, seçim bölgelerine dair 1935'te verdikleri raporlara göre de kumaş kaçakçılığı bu yerlerde yaygındı. Mardin ve Urfa milletvekilleri, kaçakçılığın önüne geçilebilmesinin ancak tekstil ürünlerinde ciddi indirimlere gidilmesiyle mümkün olabileceğini söylüyorlardı.[36] Daha bir yıl öncesinde, 1934'teki Doğu gezisi esnasında, yaygın kumaş kaçakçılığı karşısında endişelenen Başbakan İnönü de kaçakçılığın önünü almak için tekstil ürünlerinin gümrük bedellerinin indirilmesinin, ithalat kotalarınınsa artırılmasının gerektiğine değinmişti (Öztürk, 2008: 26).

Kaçak addedilen tekstil ürünlerinin tek kaynağı yasa dışı ithalat değildi. Fakir ve orta halli köylüler ham pamuk veya yün satın alıyor; bundan dayanıklı pamuklu veya yünlü iplik eğiriyor; ardından kumaş dokuyor ve kimi zaman da bunlardan kıyafet dikiyorlardı. Bunları kendileri kullandıkları gibi, yerel pazarlara da sunuyorlardı. Anadolu kırsalında yaygın olan bu tür vergilendirilmemiş tekstil ürünleri, hazır giyim ürünlerine kıyasla daha dayanıklı ve ucuzdu (Eski, 1995: 29; Kıvılcımlı, 1979: 49). Hükümetçe bu tür üretim ve satışlar da vergilendirilmediği takdirde kaçak sayılıyordu.

Kaçakçılığın Etkileri

Güvenlik Önlemleri ve Propaganda

Yöneticiler için kaçakçılık oldukça zararlı bir faaliyetti; devlet malını çalmaktı; hatta vatan hainliğiydi. Zira devletin iktisadî ve askerî önemi olan temel altyapı yatırımları tekellerden gelen paralarla karşılanıyordu. Hükümet ve tekel yöneticileri, 1928'de tekel gelirlerinin büyük kısmının demiryollarının inşaatına yönlendirildiğini; dolayısıyla kaçakçılığın bu tür projelerin önündeki en ciddi engel olduğunu belirtiyordu. Dolayısıyla basından kaçakçılığı millete ve devlete karşı büyük bir suç olarak yaftalayan yazılar yazmalarını talep ediyorlardı (Kuruç, 1988: 251; Doğruel, 2000: 150).

Hükümet 1920'lerde ve özellikle 1930'larda kaçakçılığa karşı ciddi bir mücadele verdi. Mücadeledeki yöntemler üçe ayrılıyordu: Yasal-cezai önlemler, propaganda ve ekonomik tedbirler. Birinci yöntem dâhilinde kaçakçılıkla mücadele yasaları çıkartıldı.

36 BCA-CHP [490.1/ 725.481.1].

Tekel kapsamındaki ürünlerin kimi zaman değişmesi yanında, kaçakçılar kanunlardaki boşluklardan yararlandıkları için yasa yapıcıların birkaç yılda bir kanunları yenilemeleri gerekiyordu. 1126 Sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Hakkında Kanun 1927'de çıkartıldı. Bu yasa beklentileri karşılamadığından 1929'da 1510 Sayılı ikinci bir kanun çıkartılması gerekti. Bütün tekelleri, sınır ötesi kaçakçılığı ve gümrük düzenlemelerini içeren bu yeni kanun ayrıca, tekellerin giderek genişlemesini ve yüksek gümrük duvarlarına dayalı korumacı ekonomi politikalarını yansıtıyordu (Çoker, 1996: 335). Nitekim 1929'da Lozan'ın sınırlayıcı hükümlerinin geride kalmasıyla gümrük oranlarının yükseltilmesinden sonra sınır ötesi kaçakçılığın artması olağandı. Bu sebeple 1931'de hudut bölgelerinde kaçakçılarla mücadele edecek yarı-askeri Gümrük Muhafaza Umum Kumandanlığı kuruldu.[37] Ancak ne iç ne de sınır ötesi kaçakçılıkta azalma olmayınca, İstiklal Mahkemeleri'nin yeniden tesis edilmesi gerektiği dahi savunuldu (Güler vd., 2007: 293). Kaçakçılıkla mücadele 1932'deki daha kapsamlı bir yasa ile güçlendirilmeye çalışıldı. Yasa taslağında kaçakçılığın ülkeyi tehdit eden bir boyuta ulaştığı belirtiliyordu (Çoker, 1996: 334). Yeni kanun hem sınır ötesi kaçakçılığı hem de vergisiz yerli malların söz konusu olduğu iç kaçakçılığı dikkate alıp, her iki faaliyete de ciddi cezalar getiriyordu (Kuruç, 1988: 398). Kaçakçılığın en yüksek düzeyde seyrettiği vilayetlerde sırf kaçakçılık davalarına bakacak özel sivil ve askeri mahkemeler kuruldu.[38] Ne var ki özel sivil mahkemelerin etkisiz kaldığı kısa sürede anlaşılınca bunlar ilga edilecek; sadece üç özel askeri mahkeme faaliyetlerini sürdürecekti (Toksoy, 1938: 21).

Hükümet, kaçakçılıkla mücadele yasasını 1934'te tekrar değiştirdi. Kaçakçılarla mücadelede ölenlerin yakınlarına devlet yardımı yapılarak idari görevlilerin kaçakçılıkla mücadeleye cesaretlendirilmesi amaçlanıyordu (Çoker, 1996: 337). Şubat 1935'te vatandaşları kaçakçılıkla mücadeleye teşvik amaçlı bir para ödülü tesis edildi.[39] 1937 itibariyle para ödülü sisteminin, halkın kaçakçıları meşru görmesi veya onlardan korkması gibi nedenlerle etkisiz kaldığı anlaşılınca, ihbarcıların kimliklerinin gizli kalacağı ilan edildi.[40]

Bu tedbirlerin dışında aktif bir propaganda kampanyası da gerçekleştiriliyordu. 1927'de kaçakçılıkla mücadele için okulların devreye sokulmasına karar verildi. Maarif Vekâleti'nin bu amaçla yayınladığı bir genelgede, vatandaşların kaçakçılıkla mücadeleye destek vermediği; o nedenle eğitim yoluyla vatandaşların kaçakçılığa karşı seferber edilmesi gerektiği belirtiliyordu.[41] 1930'larda yerli ve vergilendirilmiş ürünlerin tüketilmesi konusunda bilinçlilik oluşturmak için Yerli Malı Haftası düzenlenmeye başlandı. Okullarda ve basında kaçak mal alanlar ve satanlar millete ve devlete zeval vermekle ve vatan hainliğiyle suçlanıyordu.[42] Halkı bilinçlendirmek için yazılan bir kitapçıktaysa, "Kaçakçılara yüz verip onların sattığı malları ucuz diye almak, devlete, millete karşı en ağır bir kötülüktür... Soysuzların yaptıkları kaçakçılık yüzünden hükümetimiz her yıl milyonlarca lira zarar etmektedir" deniyordu (Bkz. Aksoy, 1936: 62).

37 Gümrük Muhafaza Memurlarının Askeri Teşkilata Göre Tensiki Hakkına Kanun, Sayı 1841, Tarih 19.07.1931, *Resmi Gazete*, Sayı 1858, 27 Temmuz 1931, ss. 667-668.

38 *Resmi Gazete*, Sayı 2012, 26 Ocak 1932, s. 1183.

39 *Resmi Gazete*, Sayı 2937, 23 Şubat 1935, ss. 4869-4870.

40 "Kaçakçılığı İhbar Edenler Gizlenecek," *Cumhuriyet*, 16 Ocak 1937.

41 "Kaçakçılık ve Mektep Müdürleri, Muallimleri," *İkdam*, 10 Kasım 1927.

42 *Köroğlu*, 11 Mart 1931; *Yeni Adana*, 5 Aralık 1936

Kaçakçılıkla mücadelede bir diğer araç, tekel ürünlerini ve diğer vergilendirilmiş ürünleri ülkenin uzak köşelerine taşıyan demiryollarıydı. Demiryolları stratejik bölgelere asker sevkıyatı yanında, büyük bölümü kayıt dışı durumdaki doğu vilayetlerinin pazarlarının ulusal pazara bağlanmasını sağlayacaktı. Doğuya doğru uzanan demiryolu hatları için "kaçakçılığa karşı çekilmiş bir kılıç" deniliyordu (Kıvılcımlı, 1979: 48).

Kaçakçılığın Pazarlık Etkisi

Kaçakçılık faaliyetlerinin azalmaması, hükümeti daha köklü iktisadî tedbirler almaya zorladı. Bu tedbirler, kaçakçılığın, yoksul toplum kesimlerinin tekeller karşısında pazarlık gücünü artıran bir etkisi şeklinde okunabilir. Bunlardan biri, tütün kaçakçılığı önlenemeyince tütün ekiminin daha önce yasaklandığı kimi bölgelerde çiftçilerin tütün ekmesine izin verilmesiydi. 1930 tarihli ve 1701 Sayılı Tütün İnhisarı Kanunu ile 1938'de yürürlüğe giren 3437 Sayılı Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu'nun dikkatli bir karşılaştırması, köylülerin büyük kısmının yasak bölgelerin çoğunu tütün tarımına açmayı başardığını göstermektedir. Yeni kanuna göre Eskişehir'de Mihalıççık, Kütahya'da Emet, Çanakkale'de Yenice, Denizli'de Tavas ve Buldan, Bursa'da Karacabey, Manisa'da Alaşehir, Trabzon'da Maçka, Kırklareli'nde Babaeski, Isparta'da Atabey, Muğla'da Marmaris ve Mardin'de Gurs bölgelerinde yaşayan köylüler artık tütün ekebileceklerdi.[43] Kuşkusuz hükümetin buralarda ekime izin vermesi kısmen köylülerin yasa dışı ekime devam ederek tekele rakip olmalarının sonucuydu. Bir başka etmense, kriz sonrası fiyatların toparlanması sonucu arzın artmasından duyulan çekincelerin bitmesiydi. Hükümet ayrıca tütün eksperlerinin çiftçileri kaçakçılığa mecbur eden keyfi davranışlarına karşı 1934'te bir önlem aldı. Buna göre, artık tütün eksperleri belirli bir miktarın üzerindeki mahsulü hakemliğe gitmeksizin çöp, ıskarta veya kalitesiz diye reddedemeyecek veya fiyat kıramayacaktı (Tekeli-İlkin, 1982: 119).

Bunun yanında, kaçakçılık en çok şeker, tuz, sigara, rakı ve pamuklu tekstil ürünlerinde vergi ve fiyat indirimlerine gidilmesini sağladı. 1929'dan itibaren hükümet bazı sigara markalarının, özellikle de yoksul halk için üretilen "mamulâtı cariye"nin fiyatlarını indirdi. 1929'da *Köylü* 6-7 kuruştan 4-5 kuruşa, *Hanımeli* 10 kuruştan 8 kuruşa, *Tatlı* 9 kuruştan 8 kuruşa, *Gazi* 30 kuruştan 20 kuruşa indirildi (Salih Zeki, 1928: 337-339; Emiroğlu, 1933: 53-55). 1936'da birçok sigara markasının fiyatları tekrar yüzde 20 ile 40 arasında ucuzlatıldı.[44] Hükümet 1930'ların ortalarında rakı fiyatlarında da tenzilata gitti. 1935 yılına ait bir milletvekili raporuna göre rakı fiyatlarında gidilen indirimler kaçakçılığı bir nebze zayıflatmıştı.[45] *Resimli Ay* dergisi de tütün ve rakı fiyatlarındaki indirimlerin 1938 itibariyle bu ürünlerin kaçakçılığını kısmen zayıflatmış olduğunu yazıyordu (Toksoy, 1938: 22). Fiyat indirimleriyle birlikte tekel gelirlerinin 1936'dan itibaren artması talebin zamanla kaçak ürünlerden tekel ürünlerine doğru kaydığını gösteriyordu.

Kaçak şekere gösterilen büyük rağbet de devlet yetkililerini 1935'te şeker fiyatını indirmeye zorladı. Bu amaçla hükümet ilk etapta şekerin maliyetini düşürmek için şeker pancarının fiyatını azalttı. Ayrıca şeker üzerindeki tüketim vergisi ve gümrük resmini önemli oranlarda düşürdü (Günay, 1935: 79).[46] Kamuoyunda şekerin fiyatından duyulan

43 Bkz. 1930 Tütün İnhisarı Kanunu, *Resmi Gazete*, Sayı 1531, ss. 9158-9159; 1938 Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu, *Resmi Gazete*, Sayı 3943, s. 10090.

44 "Sigara Fiyatlarında Tenzilat," *Yeşilgireson*, 18 Ocak 1936.

45 BCA-CHP [490.1/725.481.1].

46 Ayrıca bkz. *Resmi Gazete,* Sayı 3788, 21 Aralık 1937, ss. 9105-9106.

şikâyetlerin ve kaçak şekere talebin artması karşısında, hükümet 40-50 kuruş arasında değişen şeker fiyatını 1930'ların ortalarında 25-30 kuruşlara çekti. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da 80-90 kuruş olan şekerin resmi fiyatı 1935'te 50 kuruşa çekildi (Hatipoğlu, 1936: 55-57).[47] Tuz da yüksek fiyatının yol açtığı yoğun şikâyet ve kaçakçılık üzerine fiyatı indirilen bir diğer üründü. Kilosu 6 kuruş olan tuz, 1935'te yaklaşık yüzde elli indirimle 3 kuruşa düşürüldü. Bu durum tekel kapsamındaki tuz satışlarını 1936'da yüzde 23, 1937'deyse yüzde 29 artırdı.[48]

Kaçakçılık tekstil ürünlerinin fiyatlarında da indirim yapılması yönünde bir baskı unsuruydu. Başvekil İnönü, 1935 yılında yaptığı yurt gezisinde tanık olduğu kumaş kaçakçılığını azaltmak için vergilerin ve ithalat kotalarının yeniden düzenlenerek kumaş fiyatlarında indirim yapılmasını teklif etti. Basında konuyla ilgili kalem oynatanların önerileri de bu minvaldeydi. Özellikle doğu vilayetlerinin kumaş kaçakçılarıyla dolu olduğunu bildiren *Son Posta* gazetesine göre, sorunun kaynağı pahalılıktı ve pahalılığın giderilmesi kaçakçılığa karşı en önemli tedbirdi.[49] Durumu dikkate alan hükümet, pamuklu kumaşlardaki gümrük bedelini 1937'de yaklaşık yüzde 5 oranında indirdi. Kuşkusuz bu çok düşük bir orandı ve bundan dolayı dönem boyunca kumaş kaçakçılığının önü alınamayacaktı.

Bütün bu tedbirlere rağmen kaçakçılık 1930'ların ikinci yarısında azalmasına rağmen varlığını korudu. Örneğin, doğudaki vilayetlerde şeker fiyatları 50 kuruşa düşürüldüğü halde, kaçak şeker sınır ötesinden 25 kuruşa alındığından kaçakçılık devam ediyordu. Ayrıca, sınıra yakın olması nedeniyle sınırötesi kaçakçılık bölgede yaygındı. Bölgenin ekonomik durumunu bilen bir siyasetçiye göre şeker fiyatı 25 kuruşa düşürülmedikçe yerel halkın kaçak şeker tüketmeyi bırakması beklenmemeliydi.[50] İnhisarlar İdaresi'nin 10 Mart 1941 tarihindeki bir raporu da, kaçakçılığın önünün alınamadığını itiraf ediyor; sorunun iktisadî faktörlerinin olduğu ve bunların dikkate alınması gerektiğini belirtiyordu. (Erk, 1946: 172).

Sonuçta, kaçakçılık bütçenin önemli bir gelir kalemi olan gümrük ve tekel gelirlerini ciddi ölçüde azalttı. Kaçakçılıkla 1930'lardaki gümrük gelirlerindeki yüzde 20 ile 50 arasında oynayan düşüşü ilişkilendirecek doğrudan bir kanıt olmamakla birlikte, uluslararası ticaretteki yavaşlamanın ve fiyat düşüşlerinin yanında, sınıraşırı kaçakçılığın da gümrük gelirlerinin azalışında bir etkisi olduğu düşünülebilir. Öte yandan, kaçakçılığın yaygınlığından ve bürokratların kaçakçılığın devlet gelirlerini azalttığı yolundaki şikâyetlerinden yola çıkarak, İnhisarlar İdaresi'nin gelirlerindeki 1930 ile 1935 arasındaki yüzde 23'e yakın düşüşte krizin ve kaçakçılığın zorladığı fiyat indirimleri kadar kaçak ürünlere olan talebin de rol oynadığını söylemek mümkündür (Bkz. Effimianidis, 1936: 275). 1935'ten itibarense tekel kapsamındaki pek çok ürünün fiyatlarındaki indirimlere rağmen tekel gelirlerinde bir toparlanma gözlenecekti. Krizin atlatılmasıyla satışların artması ve kaçakçılığın yoğun olduğu kimi kalemlerde aşağı doğru fiyat düzenlemeleri yapılması sonucunda kaçak ürünlerle rekabetin daha güçlenmiş olması geçmişe nazaran gelirleri artırmıştı (Bkz. Akalın, 2008: 74).

47 BCA-CHP [490.1/725.481.1].

48 Tuz Fiyatı Hakkına Kanun, Sayı 2752, Tarih 30 Mayıs 1935, *Resmi Gazete*, Sayı 3020, s. 5292. "Tuz İstihsal ve Satışında İnkişaf" *İstihbarat Bülteni*, Sayı 102, (Ekim 1938), s. 1322.

49 "Kaçakçılığa Karşı Ancak Ucuzlukla Karşı Konulabilir," *Son Posta,* 29 Aralık 1936.

50 BCA-CHP [490.1/725.481.1].

Sonuç Yerine

Özetle, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kaynak arayışının bir sonucu olarak tekel sistemi yaygınlaştı. Tekeller modernleşme projeleri ve devlet-inşasında hükümetin ihtiyaç duyduğu kaynaklara ulaşmak için vergilerden sonra ikinci büyük gelir kaynağıydı. Ancak, tekel sistemi getirdiği aşırı vergilendirme, fiyatlandırma ve üretimde ve ticarette sınırlandırmalarla küçük üreticileri, esnafı ve tüketicileri kaçak malların üretimine ve alım-satımına teşvik etti. Dar gelirli üreticiler ve tüketiciler tekel vasıtasıyla vergilendirilmeye ve aşırı fiyatlara kaçakçılık addedilen faaliyetler yoluyla direndiler. Kaçakçılık, iktisadî kaynakları toplumdan devlete ve imtiyazlı şirketlere doğru kanalize etmek için tasarlanan tekel sistemine açılmış, kaynakları kısmen topluma doğru geri yönlendiren bir delik işlevi gördü. Kaçakçılık büyük servetler edinen profesyonel kaçakçı çetelerinin tekelinde değildi; toplumsal tabana yayılmış, daha önce görece daha serbestçe yapılan ve sonradan tekel kapsamına alınarak sınırlandırıldığı için artık gayriresmî ve illegal bir duruma gelen ekonomik etkinlikleri kapsıyordu. Tüketicilere de yüksek ücretli tekel ürünlerine karşı daha hesaplı ve kimi zaman daha kullanışlı ürünleri sunan alternatif paralel bir piyasa işlevine sahipti. Burada daha az bahsedilen, ama en az yurt içi kaçakçılık kadar önemli olan sınırötesi kaçakçılık da bu sürecin bir parçası olarak yeni devletin sınırlarının insanların iktisadi alışverişini sınırlayan işlevine meydan okudu. Kaçakçılık, Cumhuriyetin ilk yıllarındaki önemli iktisadî, idari ve kültürel projeler için gereken mali kaynakların elde edilmesini önemli ölçüde zorlaştırdı. Bu, Cumhuriyet modernleşmesinin tabana yayılmasının önündeki altyapısal ve malî imkânsızlıkların hem altında yatan, hem de sonucu olan ve halen ayrıntılı olarak araştırılmayı bekleyen toplumsal dinamiklerinden biriydi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Arşivler ve Resmi Yayınlar/ Archives and Official Publications

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)
Cumhuriyet Halk Partisi Kataloğu (CHP)
Muamelat Genel Müdürlüğü Kataloğu (MGM)
Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı/Üçlü Kararnameler Kataloğu (BATDB/ÜK)
1937 Temyiz Kararları (1938). Ankara: T.C. Adliye Vekâleti Neşriyat Müdürlüğü. Resmi Gazete
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 4, Cilt 14. TBMM Matbaası, Ankara, 1933.
TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 5, Cilt 3. TBMM Matbaası, Ankara, 1935.

Gazete ve Dergiler/ Newspapers and Journals

Adliye Ceridesi
Cumhuriyet
Halk Bilgisi Haberleri
İkdam
İnhisarlar İstihbarat Bülteni
Köroğlu
Orak Çekiç

Polis Dergisi
Resimli Ay
Son Posta
Ülkü
Vakit
Yeşilgireson

Kitap, Kitap Bölümü ve Makaleler/ Books, Book Chapters and Articles

"Adliye İstatistiklerine Göre Memleketimizde Cürümler ve Mücrimler." (1940) *Polis Dergisi*, 10, 31-45.
Akalın, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları.* T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
Akgül, H. (haz.) (2004). *Şoför İdris: Anılar.* Yar Yayınları, İstanbul.
Aksoy, R. (1936). *Köylülerimizle Başbaşa*. Yozgat İlbaylik Basımevi, Yozgat.
Alpay, M. N. (1953). *Köy Dâvamız ve Köyün İç Yüzü*. Örnek Matbaası, Ankara.
Berkes, N. (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*. Uzluk Basımevi, Ankara.
Beşe, M. E. (1939). "Safranbolu'da Bir Köylünün Hayatı II," *Halk Bilgisi Haberleri*, 91, 144-151.
Cillov, H. (1949). *Denizli El Dokumacılığı Sanayii*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Neşriyatından, İstanbul.
Çoker, F. (1996). *Türk Parlamento Tarihi: TBMM IV. Dönem (1931-1935),* cilt 1. Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı, Ankara.
Dobb, M. (1946). *Studies in the Development of Capitalism.* George Routledge & Sons, London.
Doğruel, F. A. ve Doğruel, S. (2000). *Osmanlı'dan Günümüze Tekel.* Tarih Vakfı, İstanbul.
Effimianidis, Y. (1935-1936). *Cihan İktisad Buhranı Önünde Türkiye*. Kaadçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul.
Ekinci, T. Z. (2013). *Lice'den Paris'e Anılarım*. İstanbul: İletişim Yayınları.
Emiroğlu, C. (1933). *Türkiye'de Vergi Sistemi: Üçüncü Kitap, İnhisarlar ve Devlet Emlâkı.* Damga, Ankara.
Erk, H. B. (1946). *Kaçakçılık İşleri*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.
Eski, M. (1995). *İsmet İnönü'nün Kastamonu Gezileri,* Çağdaş Yayınları, İstanbul.
Genç, M. (2013). "Yed-i Vahid," *İslam Ansikopedisi,* cilt 43, 378-383. Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara.
Göksu, E. (2003). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı Yıllarında İzmir ve Suç Coğrafyası.* İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir.
Güler, Birgün Ayman, vd., ed. (2007). *Açıklamalı Yönetim Zamandizini, 1929-1939*. Ankara Üniversitesi, Ankara.
Günay, B. (1935). "Şeker," *Ülkü*, 31: 79-80.
Gürbüz, A. C. (2006). *Mondros'tan Milenyuma Türkiye'de İsyanlar, Olaylar ve Bölücü Faaliyetler*. Bilge Karınca, İstanbul.
Hatipoğlu, Ş. R. (1936). *Türkiye'de Ziraî Buhran.* Yüksek Ziraat Enstitüsü, Ankara.
Hill, C. (1982). *The Century of Revolution, 1603-1714*. W.W. Norton & Company, New York.
Hobsbawm, E. (1981). *Bandits.* New York: Pantheon Books, 1981.
Hobsbawm, E. (1994). *Age of Extremes: A History of the World, 1914-1991.* New York: Vintage Books.
Hüsrev, İ. (1934). *Türkiye Köy İktisadiyatı*. Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul.
Karabuda, B. (1959). *Goodbye to the Fez: A Portrait of Modern Turkey* (Trans. from Swedish by Maurice Michael). Denis Dobson, London.
Karacık, M. (haz.) (1944). *İnhisarlar Mevzuatı*. İnhisarlar Umum Müdürlüğü, İstanbul.
Karras, A. L. (2012). *Smuggling: Contraband and Corruption in World History.* Rowman & Littlefield, New York.
Kıvılcımlı, H. (1974). *Emperyalizm Geberen Kapitalizm*. Tarih ve Devrim, İstanbul.
Kıvılcımlı, H. (1979). *İhtiyat Kuvvet: Milliyet (Şark).* Yol, İstanbul.
Koca, H. (1998). *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Anadolu Politikaları, Umumi Müfettişlikten Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine.* Mikro, Konya.
Kuruç, B. (1988). *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası,* cilt 1. Ankara Üniversitesi, Ankara.
Kutay, C. (1967). "Halil Menteşe'nin Tuz Hikâyesi," *Tarih Sohbetleri,* 5: 16-18.
Madanoğlu, C. (1982). *Anılar (1911-1938)*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
May, T. (2014). *Smugglers and Smuggling*. Shire Publications, Oxford.
Ökten, E. (2003). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Tütün." *Tütün Kitabı*, der. Emine Gürsoy Naskali, 155-190. Kitabevi, İstanbul.
Öztürk, S. (2008). *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*. Doğan, İstanbul.
Philipson, D. (1973). *Smuggling: A History 1700-1970.* David & Charles, Newton Abbot.
Quataert, D. (1983). *Social Disintegration and Popular Resistance in the Ottoman Empire, 1881-1908: Reactions to European Economic Penetration*. New York, NYU Press.
Salih, Z. (1928). *Türkiye'de Tütün.* n.p., İstanbul.
Shah, S. İ. A. (1934). *Kamal: Maker of Modern Turkey.* H. Joseph, London.

Şanda, H. A. (1935). *1908'de Ecnebi Sermayesine Karşı İlk Kalkınmalar.* Akşam Matbaası, İstanbul.
Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu.* ODTÜ, Ankara.
Tezel, Y. S. (2002). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950).* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
Toksoy, A. E. (1938). "Cenub Hudutlarımızda Kaçakçılık," *Resimli Ay*, 28: 20-22.
Tunçay, M. (haz.). (1991). *Arif Oruç'un Yarını. İletişim, İstanbul.*
Türkoğlu, P. (2011). *Kızlar da Yanmaz. Genç Cumhuriyet'te Köy Çocuğu Olmak.* İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
Veldet, T. (der.). (1958). *30. Yılında Türkiye Şeker Sanayi*. Doğuş, Ankara.
Yesari, M. (1927). *Çulluk*. Sühulet. İstanbul.